

DOSYA/GÖZLEM VE GÖRÜŞLER**TOPLUMSAL YAŞAM,
KÜLTÜR, POLİTİKA, İDEOLOJİ**

Aydın ÇUBUKÇU*

Kültür ve Politika

Yaygın olarak, kültür ve politika arasındaki ilişki, "politikanın sanat ve edebiyata müdahalesi" problemi ekseninde tartışılır ve sorun bundan ibaretmiş gibi görünür. Oysa kültürü toplumsal yaşam ve düşünüş biçimlerinin bütünlüğü olarak tanımladığımızda, politika ile ayrılmaz bir ilişki, karşılıklı etkileşme içinde olduğunu ve tartışmanın bu boyutu kapsamı gerektiğini görebiliriz.

Politika, herhangi bir sınıfın iktidar için mücadelesinin en yüksek biçimidir. Temsil ettiği sınıfın temel çıkarlarını ve dünyaya bakışını genelleştirmeye, bu ekseninde bütünsel kılınmış bir yaşam yaratmaya yöneliktir; bundan dolayı da, toplumsal hayatın her alanında kendi etkisini kurmayı, her unsuru belli bir ekseninde birleştirmeyi ve aynı ilkeye göre düzenlemeyi ister. Örneğin burjuvazi, tarihsel yükseliş çağında kendisiyle insanı özdeşletirmiş, kendi hak ve çıkarlarını insan hak ve çıkarları olarak tanımlamış, kendi tarihsel hedeflerini insanlığın değişmez hedefleri olarak göstermiştir. Hukuk, sanat ve edebiyat, felsefe, yüzyıllar boyunca sermaye egemenliğinin belirlediği dünyada yaşayan insanı temel alan bir "yeni insan" kavramı geliştirmiştir. Düşünce ve inançlar, politik davranışlar ve yönetim biçimleri, insanla burjuvanın özdeşliği anlayışıyla yeniden biçimlendirilmiş ve bu etkinlik yüzlerce yıl sürmüştür. Genel tarihsel ve toplumsal koşulların da desteklediği bu büyük yürüyüş, büyük ölçüde başarıya ulaşmıştır. Bu süreçte politik iktidarın elde tutuluyor olması belirleyici bir kolaylık sağlamıştır. Sermaye egemenliği, kapitalizmin doğuş ve gelişme koşullarında oluşan düşüncelerin, ahlak ve estetik alanları da dahil olmak üzere, dünya çapında bir ölçüt oluşturmasına zemin hazırlamıştır.

Günümüzde sıkça kullanılan "medeniyetler çatışması" kavramının temelinde bu egemenlik mücadelesinin izleri vardır.

Bütün bir tarihsel süreç boyunca oluşan burjuva hegemonya, kapitalizm koşullarının dünya çapında genelleşmesi ölçüsünde, toplumsal hayatın "doğal ve zorunlu" bir parçası olarak görülebilmektedir.

Bu yazıda, kültür-politika ilişkisinin mekanizmalarını ve bu işleyiş içinde ideolojinin yerini çözmeye, Türkiye üzerinden örnekleme yapmaya çalışacağım.

Birlikte Var Olmak ve Karşılıklı Etkileşmek

Her politik rejim, güncel ya da tarihsel kültür oluşumları ve eğilimleriyle kendi etkinliği arasında, çok yönlü etkileşimler bulunduğunu bilir ve bunları yönlendirmek, kendi denetimi altında tutmak için özel, ayrı politikalar geliştirir. Yine, her politik iktidar, toplumun kültürel oluşumları üzerinde hareket etmek, onlardan beslenmek ya da amaçları için onları veri olarak kabullenmek zorundadır. Kuşkusuz bu sırada, politika da kültürü etkilemeye çalışacak, üstelik eğer bir totaliter rejim söz konusu ise, kendisine özgü bir kültür yaratmaya ve bunu ulus çapında egemen kılmaya özel özen gösterecektir.

12 Eylül rejiminin biçimlendirdiği kültürel hayat, bu bakımdan neredeyse bir laboratuvar özelliği göstermektedir: Hem bu dönemde iktidarı elinde bulunduran güçler için, hem de bunu incelemek isteyenler için...

Kültür kavramının kapsamında bulunan nesnel toplumsal olgular ve ilişkiler, tarihsel oluş koşulları ve olağan toplumsal hayatın dokusunda tuttıkları, neredeyse

*Yazar

“doğal” yer bakımından, kolayca politik yönlendirmelerden etkilenmeyecek bir kalıcılığa ve sağlamlığa sahip olarak kabul edilirler. Bir ulus içinde, çoğu kez birbiriyle çatışan çelişik alışkanlıklarının, inançlarının, değerlerin, umutların var olabileceğini biliyoruz. Bütün bunların yaygınlığı ve etkisi ölçüsünde genelleşmiş ve kendisine özgü egemen biçimini bularak “kültür” halini almış olan birlikteliğini, politik bir kararla değiştirmek olanaklı değildir. Ama politikanın kendisine özgü etkinlik biçiminin, kültürü en azından yeni bir içerikle doldurmayı başarabileceği, ona yeni unsurlar katabileceği de, tarihsel deneyim bakımından olanaklı görülüyor.

Egemen sınıf politikasının kültürel hayat üzerindeki eyleminin iki yönü olduğunu söyleyebiliriz: Doğrudan doğruya, iktidardaki gücün tercihlerinin biçimlendirdiği ve belli bir politikaya göre düzenlenen, hiyerarşik, planlı yaptırımlar ve yönlendirmeler ve bütün bunlarla bağıntısı ancak bir dizi soyutlamayla kurulabilecek olan “kendiliğinden” doğan etkilenmeler ve sonuçlar.

Devlet ve Kültür

12 Eylül yönetimi, darbenin diğer bütün gerekçelerini kendi ekseninde sarıp sarmalayan, yön ve biçim veren bir inancı slogan haline getirmişti: Devlet işlevini yitirmişti ve Kenan Evren’in deyimleriyle, “devletin vidalarını sıkamak” gerekiyordu. Bu deyim, öncelikle, “en sağlam kurum” olarak kabul edilen orduya dayanarak, polis ve adliyenin üzerinde tam bir denetimi ve belirli hedeflere göre eksiksiz bir yönlendirmeyi ifade ediyordu. Başlıca hedefler ise, Mili Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliği’nin görev ve yetkilerini tanımlayan 2945 sayılı Mili Güvenlik Kurulu ve Mili Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliği Kanunu’nda kapsamı belirlenen Mili Güvenlik kavramından çıkarılmıştı: “devletin anayasal düzeninin, milli varlığının, bütünlüğünün, milletler arası alanda, siyasi, sosyal, kültürel ve ekonomik dahil, bütün menfaatlerinin ve akdi hukukunun her türlü dış ve iç tehdide karşı korunması ve kollanması”.

“Milli Güvenlik” kavramı, “düzen, bütünlük, menfaat ve tehdit” kavramlarıyla yakından bağlantılı kılınmışken, görev ve yetkilerin de, “koruma ve kollama” deyimleriyle tanımlanması, kendi içinde tutarlı bir sınırlama izlenimi yaratmaktadır. Ne var ki, 12 Mart yönetiminin bir eseri olarak, 2 Aralık 1972 gün ve 7/5405 sayılı Bakanlar Kurulu kararı ile yürürlüğe giren Mili Güvenlik Politikasının Esasları’nın bir paragrafında, aynı kavramla birbirine bağlanan kurum ve işlevlerin sınırının oldukça geniş tutulduğu görülmektedir: “Türk kültürü ve sanatı araştırılmalı, değerlendirilmeli ve yurt sathına yayılarak topluma tanıtılması sağlanmalı, özellikle Türk sanatı ve müziği, ulusal görüş ve duyusu aksettirecek şekilde geliştirilmelidir. Kültürel kalkınma perspektif plan ve uzun vadeli planlarla gerçekleştirilmelidir.”

“Milli Güvenlik Politikası”, 12 Eylül’le birlikte, geniş ölçekli bir toplumsal proje halini almıştır. Bu bağlamda kültürün de, Mili Güvenlik Kurulu ve Mili Güvenlik Kurulu

Genel Sekreterliği Kanunu ile “Milli Güvenlik Politikasının Esasları” içinde değerlendirilmesi, belki de, 12 Eylül’den sonra egemen olan kültürel atmosferin anlaşılmasının anahtarını oluşturmaktadır.

Türkiye Cumhuriyeti’nin hiç bir döneminde, Mili Güvenlik ve Kültür kavramları arasında bu kadar dolaysız ve kurumsal bir ilişki kurulmamıştır. 30’lu yılların, Kemalist kültür politikaları kuşkusuz daha kapsamlı ve kullandığı araçlar bakımından daha etkiliydi: Ne var ki, o dönemde kültür, bir Mili Güvenlik sorununun parçası olarak değil, bir ulus yaratmanın unsuru ve kavramsal aracı olarak düşünülmüştü. Dolayısıyla, devletin kültürel etkinlikleri de, içerik, hedef ve kapsam bakımından, 12 Eylül’de, tümüyle farklı bir temele oturtulmuş, şiddetin de dolaylı ve dolaysız olarak kültürel süreçlere katıldığı bir program izlenmiştir.

O dönemde, “Aydınlar Ocağı” tarafından Mili Güvenlik Konseyi’ne sunulan bir raporda, şu görüşlere yer veriliyordu:

“Diğer milletlerde, kültür politikalarının tespitinde devletin doğrudan etkili olmadığını görüyoruz. Ancak o ülkeler gelişmiş, yılların süzgecinden geçmiş, oturmuş, durulmuş bir kültür çevresinin mensuplarıdır. Biz ise, yeni bir sentezin uygulayıcısıyız. Bu sebeple, düzenleyici bir tutum gereklidir.”

Düzenleyici tutum, toplumsal hayatın istisnasız her alanına açık ya da örtük müdahale anlamına geliyordu ve yönetim, bunun eksiksiz yerine getirilmesi için bütün olanakları kullandı.

Resmi ve yasal olarak, devletin kültürel plan ve programlarından doğrudan sorumlu kurumları, Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı ile Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurulu’dur. Mili Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliği, yasayla kendisine verilen yetki dolayısıyla, açıkça bu iki kurumun önünde yer almaktadır. Mili Güvenlik Kurulu, önce bir “tavsiye kurumu” iken, sonradan, “önerileri öncelikle dikkate alınacak” bir merci halinde tanımlanmıştır. Kültür Bakanlığı, Milli Eğitim Bakanlığı, Türkiye Radyo ve Televizyon Genel Müdürlüğü, Yükseköğretim Kurumları, kültür politikalarının oluşturulmasında ve uygulanmasında, yürütme organının dışında, kanunla görevlendirilmiş kuruluşlar olarak tanımlanmaktadır. Bununla birlikte, oluşturulan politikaların uygulanmasından, bütün devlet kuruluşları ve kamu görevlileri, yasayla, derece derece sorumlu kılınmışlardır.

Bütün bu örgütlenmenin, hangi amaca yönelik olduğunu, Hükümet Programlarında, ancak kısmen görebiliriz. Hükümet Programları, genellikle, kuru sloganlardan ve belirsiz ilkelere ibarettir. “Kültür ve sanat, milletin gelişmesinin başta gelen bir değerler manzumesidir”, “kültür ve sanat, milli değerlerin korunmasında ve gelişmesinde olduğu kadar, milletlerarası ilişkilerde de yakınlaşma ve dayanışmanın temel unsurudur”, “milletimizin sosyal ve kültürel hayatında

önemli rolü olan edebiyat, musiki, resim, folklor, sinema ve tiyatronun geliştirilmesi, kültür sanat ve eğitim politikamızın ana hedefidir. " gibi... Ancak 12 Eylül rejiminin kültür alanındaki programı, hükümetlerin ilan ettiklerinden bağımsız, onların üstünde, kalıcı ve daha açık bir uygulama ve somut sonuçlar olarak ortaya çıktı.

12 Eylül rejiminin başlıca eylemi, devletin kuşattığı alanlar dışında politikanın yapılmasını engellenmesi olarak özetlenebilir. Apolitizasyon programının uygulanması, siyasi partileri, sendikaları, dernekleri, her türden toplumsal örgütlenmeyi politik faaliyetin dışına sürerek başladı, sonra da derece derece, bütün halkın politikadan fiili olarak uzaklaştırılması, duygusal olarak da soğutulması, genel olarak yönetim ilişkilerine karşı ilgisizleştirilmesi planı üzerinde yürütüldü. Özellikle işçilere ve çalışan halka yönelen bu propaganda ve eylem programının başlıca içeriğini ve hedeflerini özetleyen ve her fırsatta, miting meydanlarında, radyo ve televizyon programlarında, basında tekrarlanan ana sloganlar şunlardı: Düzen değiştirilemez; hak ve hürriyetlerin korunması için hak ve hürriyetlerin kısıtlanması gerekir (ya da, demokrasinin çoğu zararlıdır); demokratik bir ülke olmamız için, önce zengin ve kalkınmış bir ülke olmamız gerekir; politikacılar ve sendikacılar, kendi çıkarlarından başka bir şey düşünmezler; aydınlar, halka tepeden bakan zararlı, hayalci, gerçeklerden kopuk kişilerdir; geçmişe (12 Eylül öncesine) dönülemez, yarın bugünden farklı olmayacaktır...

Kültür politikasının oluşturulmasından ve uygulanmasından sorumlu kuruluşlar arasında sayılan Türkiye Radyo ve Televizyon Kurumu, Devlet Başkanı'nın, Konsey üyelerinin, Başbakan ve bakanların konuşmaları, "açık oturumlar", "tartışma" programları dışında, bu temaları işleyen, çok özenle seçilmiş filmler sergiledi, "eğlence programları" düzenledi.

Milli eğitim müfredatı buna uygun olarak yeniden düzenlendi. Zorunlu din dersi uygulaması ve biyoloji derslerinde evrim teorisini yanı sıra, "yaratılış teorisi"nin de okutulması girişimi, iki tipik örnektir.

Yukarıdan aşağıya, bütün ulusu yeni politika ekseninde birleştirmek, "komünizme, bölücülüğe ve anarşizme karşı" yeni kuşakları korumak ve uygulanmakta olan her türden politik programı daha kolay kabul edilebilir hale getirmek amacıyla, ulusa yeni bir kültür aşılama gerektiği yolundaki görüşlerin kaynağı olan "Aydınlar Ocağı"nın geliştirdiği "Türk-İslam Sentezi" kavramı, görünürde açık bir resmi destek görmedi. Bütün baskı ve sindirme yöntemlerinin uygulandığı günün koşullarına karşın, bu kavrama karşı, oldukça geniş bir eleştiri cephesi oluşturuldu ve özellikle rejimin başlıca iddiasını oluşturan "Kemalizm'e bağlılık"la, "Türk İslam Sentezi" kavramı arasında temelden bir çelişki bulunduğu yolundaki şiddetli karşı çıkış, yönetimin açıkça bu tez tarafında görünmesini engelledi. Bununla birlikte, kültür politikalarının saptanmasında ve uygulanmasında, "Türk İslam Sentezi", bir perspektif olarak daima kendisini hissettirdi.

Politikanın Aracı Olarak İdeoloji

Burjuvazi açısından politika, yöneten, yönetilen ilişkisinin bir biçimde sürekli ve kalıcı bir egemenlik ilişkisi olarak yaşamasına hizmet eden bir araçtır. Ama öyle ki, bunu yalnızca örgütlü güçle, yalnızca devlet kurumlarıyla sürdürmenin mümkün olmadığı da bilinir. Bu ilişkinin gündelik hayat içinde yeniden ve genişletilmiş yeniden üretimi zorunludur. Bu başarılamazsa, başka bir deyişle, yönetenlerle yönetilenler arasında gündelik hayat bazında bir kopukluk doğarsa, ortada rejim bakımından çok ciddi bir durum var demektir. 12 Eylül rejimi de bu kurala sıkı sıkıya uydu. Halkın en geri eğilimlerini, kendi politikasının dayanağı haline getirmek için, özel alanlar açtı, inançları kullandı ve geriliği yüceltti.

Aydınlar Ocağı'nın raporunda, Adet, örf, gelenek ve göreneklerle din, "Milli Kültür'ün Unsurları" olarak gösteriliyor ve "diğer unsurlar, bunlarla olan ilgisine göre değerlendirilecektir" deniyordu. Bu öneri, örneğin Milli Eğitim programlarına uygulanırken, Darwin'in evrim teorisinin yanında "yaratılış teorisi"nin de "okutulması" olarak deşifre ediliyordu. Darwin'e karşı savaşın özel bir anlamı vardı. Evrim teorisi, "yaratılış teorisi"ni şiddetle savunan sağcı yazarlardan Ahmet Kabaklı'ya göre, "devrim teorisi"ne giden bir yoldan başka bir şey değildi ve öğrencileri, daha ilkokul sınırlarından başlayarak anarşistlerin kucağına doğru itiyordu. Sorun, insanın maymunla kökensel ilişkisinden çok, güncel politikanın hedefleriyle ilgili bir tartışmaya dönüşmüştü. Sonuçta, evrim teorisi, devrime karşı oluşturulan politikayla giriştiği haksız ve eşitsiz tartışmayı, kaybetti. Biyoloji kitaplarına "Yaratılış Teorisi" girdi ve hemen aynı anda, orta dereceli okullarda din dersi, zorunlu hale getirildi. Bu uygulama, çoğu kez, yönetimin tarikatlarla kurduğu gizli ittifakın bir sonucu olarak değerlendirildi. Kuşkusuz, 12 Eylül rejimi kitlesel destek için tabanını genişletmek üzere, dini motifleri kullanıyor ve tarikatlarla, sonradan bir çoğu açıklık kazanacak olan, yarı-gizli anlaşmalar yapıyordu. Fakat, kültür alanındaki dinsel ağırlıklı müdahalenin nedeni, yalnızca dinsel örgütlerle girilen ilişkiler değildi. Bundan daha önemli ve etkili olarak din, toplumsal muhalefete karşı bir kalkan, "toplumsal uyanış"ın önünü kesecek bir barikat olarak değerlendiriliyordu. Dolayısıyla, geçici ve taktik bir uygulamadan çok, sonraki on yılları da bağlayacak stratejik bir hesap söz konusuydu.

İdeoloji, Toplum, Politika

Bu olgulardan elde edebileceğimiz bazı sonuçlar var: Birincisi, İdeolojinin, kültürün öğelerinin özel bir politikanın temeli olarak anlam kazanmasında bir araç olarak işlev yüklendiği görülüyor. İkinci olarak, yine ideoloji, bütün kültürel unsurlara politik bir içerik ve yorum kazandırmakta etkili olmuştur. Bunların toplam sonucu olarak, ideoloji, politik hedeflerin toplumca kabul edilmesi için politikayı kültürel bir unsur haline getirme görevi yüklenmiştir.

Din, ahlak, gelenek ve görenekler, sanat ve edebiyat, bilim, felsefe, moda, tüketim biçimleri, üretim-insan

ilişkisinin hiyerarşik katmanlar içeren örgütlenme alanları (fabrika, büro, kamu hizmetleri vs.), politik müdahalenin birer alanı haline gelebilmek için ideolojinin temel ilkesi açısından yeniden yorumlanmak zorundadır. ¹

Bir başka deyişle, ideoloji, kültürel unsurları yeniden tanımlayarak politika için kullanılabilir hale getirir. Bütün bu alanlara ilişkin temel kavramları yeniden inşa eder, bu yeni tanımları genelleştirir ve toplumsal ölçekte onaylanmasını sağlar.

Kültürel alan, ideolojinin cisimlenme ortamıdır. Toplumsal hayat içinde gündelik yaşamın bir parçası olabilmesi için, toplumsal kültür içinde bir dolaşım gücü bulabilmesi gerekir. "Egemen kültür, her zaman egemen sınıfın kültürüdür" saptamasını, kendiliğinden oluşan bir duruma işaret etmez. Sınıfsal egemenlik, bir mücadele (sınıflar mücadelesinin bütün alanlarında -ekonomik, teorik, siyasi- yürütülen bir mücadele) sürecinde gerçekleşir ve bu mücadele çok yönlü, çok boyutlu bir kapsamdadır. Özellikle faşist ideolojinin gelişme ve etkinlik kazanma koşulları bu ilişkinin incelenmesi için son derece elverişlidir. Ancak, orada deneysel bir oluşum netliğiyle görülen ilişki, kapitalizmin her devresinde, özellikle de günümüz "küreselleşme" koşullarında da sürmektedir.

Burada ideolojinin, toplumsal hayat içinde yaygın bir dolaşım gücü bulmasının güncel bir örneği olarak "kalite" kavramını inceleyebiliriz. Kalite kavramı, gündelik yaşamın kapitalizmin ihtiyaçları doğrultusunda yönlendirilmesinin ama aynı zamanda kapitalizmin hayatın ta kendisi olarak kabul edilmesinin bir aracı olarak rol oynamaktadır. Çalışanların, iş hayatı içinde olduğu gibi gündelik yaşamları içinde de düşünce ve davranma biçimlerini belli bir eksene oturtmayı, belli bir "disiplin" anlayışını içselleştirmelerini, nesnelere ve insan ilişkilerine yeni bir kavram açısından bakmalarını, farklı bir yaşam biçimini amaç haline getirmelerini sağlamaya yönelik yarıları vardır. Sağlık, eğitim gibi toplumsal yaşamın belirleyici alanlarındaki çalışmanın, kalite kavramıyla yeni bir içerik ve hedef kazandığını görüyoruz. Hastanın ve öğrencinin "müşteri", sanat ve edebiyat izleyicisinin "kültür tüketicisi" olarak tanımlanması, pratik piyasa ilişkilerinin ideolojik düzeyde yeniden üretilmesinin sonucudur. Kuşkusuz

bunun politik egemenlik hedefi bakımından bir anlamı ve değeri vardır.

Teknik olarak "kalite" kavramı, bir dizi başka kavramla bağlantılı olarak anlam kazanmaktadır. Özelleştirme, piyasaya açılma, esnek üretim, küresel denetim, kar endeksli üretim, piyasa koşullarına uygun hizmet üretimi, müşteri memnuniyeti vs... Bütün bunların birlikte oluşturduğu bağlamda dünya ve toplum karşısında insan davranışlarının, bireysel ve toplumsal hayatının unsurları hakkındaki tasarrufunun biçimi de içeriği de yeniden düzenlenmeye yönlendirmektedir. Öyle ki, gündelik hayat içinde kalite kavramı, yalnızca üretim, eğitim ve hizmet gibi alanları kapsamakla kalmamakta, insan, aşk, yaşam gibi kavramları da "standartlara uygun" olup olmadığı açısından düşünmeye zorlamaktadır.

"Toplam kalite yönetimi" kavramının kökeninde, altında 1920'li yılların sonlarında Amerikan sosyoloji ekollerince geliştirilen "endüstriyel sosyoloji" veya "endüstriyel insan ilişkileri yaklaşımı" teorilerinin bulunduğu biliyoruz. Sosyalizme karşı önlemler cümlesi içinde, fabrika düzeyinde üretimin yönetimine ve denetimine katılmayı da içeren, sermaye ile emek arasındaki çelişmelerin algılanmasını güçleştiren aldatıcı programlar uygulamasının laboratuvar deneyleriydi bunlar. Günümüzde ise, artık dünya çapında bu kavramlarla örülmüş bir hayata zorlanıyoruz. Bireysellik, küreselleşme, kimlik, özgürlük, demokrasi, yönetme katılım, sivil toplum... ve yüzlerce, ideoloji taşıyan kavramlardır. Gündelik hayatımızın bir parçası olmuşlar, düşüncelerimizi, alışkanlıklarımızı, davranışlarımızı, hatta kitlesel eylemlerimizin biçim ve içeriğini yönlendiren, değiştiren "maddi güçler" halinde hayatımıza girmişlerdir.

DİPNOT

1 Kuşkusuz genel anlamda ideoloji, din, ahlak, felsefe, gelenek ve görenekler gibi alanları kapsar. Burada kastettiğimiz anlamıyla ideoloji, belli bir politikanın da temel ilkelerini formüle edecek tarzda özelleşmiş, bütün bunlara özel bir anlam yükleyen yorum ve teoriler toplamıdır.